

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.041-043.86:373.2.011.3-51(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/32.214492>**Тетяна БАКУМЕНКО,***orcid.org/0000-0001-5596-6572*

викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) *tanya020365@ukr.net*

ТВОРЧИЙ САМОРОЗВИТОК ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ

У статті обґрунтовано необхідність створення спеціальних умов, використання нових підходів для реалізації ідей творчого саморозвитку та самореалізації майбутніх вихователів. Надано визначення складному поняттю «система професійної підготовки студентів педагогічних закладів вищої освіти». Проведено стислий огляд наукових досліджень щодо формування творчої, креативної особистості українських та закордонних вчених.

Автором розглянуто окремі аспекти процесу творчого саморозвитку студентів педагогічних закладів вищої освіти як системи, де творчість виступає компонентом, що забезпечує її цілісність; розкрито основні напрями розвитку майбутнього вихователя як активної творчої особистості; визначено психолого-педагогічні умови, що сприяють творчому саморозвитку особистості студентів, а також критерії цього процесу.

Автором розкрито сутність понять «особистість», «творчість», «саморозвиток», «творча самоадаптація». З метою практичної реалізації цілей дослідження було визначено задачі формуючого експерименту, перелічено завдання практичної реалізації програми дослідження творчого саморозвитку та творчої самоадаптації студентів педагогічних закладів вищої освіти. У статті описані мета, найбільш ефективні форми роботи з майбутніми вихователями, що дають їм змогу якісно та ефективно оволодіти вміннями та навичками на кожному з трьох етапів експерименту. Окремо автором підкреслено роль викладачів у процесі роботи зі студентами з метою їх творчого саморозвитку та самореалізації.

Здійснено ґрунтовний аналіз результатів, отриманих під час констатуючого експерименту, запропоновано узагальнені статистичні дані для порівняння. Автором доведено ефективність проведення діагностичної діяльності, що здійснювалась із метою підвищення результативності в роботі зі студентами.

У статті накреслено шляхи подальшого вдосконалення роботи, спрямованої на оптимізацію процесу творчого саморозвитку та самоадаптації майбутніх вихователів як особистостей шляхом дотримання викладачами нової етики педагогічного спілкування зі студентами, що заснована на «суб'єкт-суб'єктній сутності освітньої діяльності».

Ключові слова: особистість, розвиток особистості, творчість, творчий саморозвиток, самореалізація, творча самоадаптація, програма дослідження, ділові ігри, тренінги, діагностика.

Tetyana BAKUMENKO,*orcid.org/0000-0001-5596-6572*

Lecturer at the Department of Theory and Methods of Pre-school Education
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) *tanya020365@ukr.net*

CREATIVE SELF-DEVELOPMENT AND SELF-REALIZATION AS A PROCESS OF FORMING THE PERSONALITY OF A FUTURE EDUCATOR

The need to create special conditions, the use of new approaches to implement the ideas of creative self-development and self-realization of future educators are justified in the article. The definition of a complex concept "system of students' professional training of pedagogical higher educational establishments" is given. A brief review of scientific research of Ukrainian and foreign scientists about the formation of creative, imaginative personality was conducted.

Some aspects of the process of students' creative self-development of pedagogical higher educational establishments as a system where creativity is a component that ensures its integrity were considered in the article; the main directions of the development of a future educator as an active creative personality were revealed; psychological and pedagogical conditions that promote the creative development of students' personalities and the criteria of this process were identified.

The author revealed the essence of the concepts "personality", "creativity", "self-development", "creative self-adaptation". In order to practically implement the objectives, the tasks of the formative experiment were identified, the implementation goals of the research program of the creative self-development and the creative self-adaptation of the students of pedagogical higher educational establishments were defined. The purpose, the most effective forms of work with future educators, enabling them to acquire skills and abilities qualitatively and effectively at each of the three stages of the experiment were described in the article. In addition, the author emphasizes the role of teachers in the process of working with students for their creative self-development and self-realization.

A thorough analysis of the results obtained during the summative assessment was provided, generalized statistical data for comparison were offered. The author proved the effectiveness of realization of diagnostic activities in order to increase efficiency in the work with students.

The article outlined the ways to further improvement of work aimed at optimizing the process of creative self-development and self-adaptation of future educators as individuals and teachers' respect for new ethics of pedagogical communication with students, based on the «subject-subject essence of educational activities».

Key words: *personality, personality development, creativity, creative self-development, self-realization, creative self-adaptation, research program, business games, trainings, diagnostics.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі освіта була і залишається пріоритетною галуззю в соціально-економічному, духовно-патріотичному та культурному розвитку України. Кардинальні зміни, що відбуваються в цій сфері, пов'язані з упровадженням нової гуманістичної, особистісно орієнтованої освітньої моделі, що реалізується на основі різноманітних підходів (процесуального, ситуаційного, системного), а також враховує психолого-педагогічні основи формування особистості. Так, у «Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті» зазначено, що освіта – стратегічна галузь розвитку особистості, суспільства, нації та держави.

Під терміном «особистість» І. Зайченко, Н. Мойсеюк розуміють людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку, який дає їй змогу знаходити і вибирати серед цінностей культури особистісні смисли; свідомо, самостійно й відповідально діяти згідно з обраними смислами. В. Давидов, О. Леонт'єв переконані, що особистість має бути творчою («вільною») і талановитою діючою людиною, що створює нові форми суспільного життя.

З огляду на те, що саме педагог створює умови, вибирає найбільш ефективні засоби та методи навчання й виховання підростаючого покоління, постає питання щодо зміни підходів до підготовки майбутніх спеціалістів освіти.

Система професійної підготовки студентів педагогічних закладів вищої освіти – складний процес, у структурі якого особливе місце займає діяльність, спрямована на формування в них здатності до творчої самоадаптації та самореалізації в умовах швидких політичних, економічних і соціальних перетворень. В. Будак зазначає, що навчання в педагогічному закладі вищої освіти покликане «забезпечувати формування педагога, який здатен розвивати особистість дитини, зорієнтований на особистісний та професійний само-

розвиток і готовий працювати творчо в навчальних закладах різного типу» (Харківська, 2011: 31).

У нашому дослідженні творчий саморозвиток студентів педагогічних закладів вищої освіти розглядається як система, де творчість стає тим компонентом, що забезпечує її цілісність. За таких умов творчість стає рушійною силою мотивації до самопізнання та постійного самовдосконалення.

На думку В. Моляко, творчість – це форма людської діяльності, що ставить за мету пошук і практичне створення нового, оригінального, унікального, прогресивного, соціально значущого.

Аналіз досліджень. Самопізнання, самореалізація, саморозвиток у процесі становлення педагога-початківця набувають особливого значення при реалізації провідного завдання освітньої діяльності – виховання особистості, яка здатна виявляти ініціативу та творчу активність.

Більшість авторів (В. Андреев, Н. Кичук, С. Сисоєва, В. Цапок та інші) вважають, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, має потяг до нового, оригінального.

Проблемі формування творчої, креативної особистості присвячено наукові дослідження українських та закордонних вчених (І. Бех, Л. Виготський, Дж. Гіллфорд, С. Гончаренко, В. Даль, Г. Данилова, О. Кабанова-Міллер, В. Крижко, А. Лук, Я. Пономар'єв, В. Пуцов, Е. Торренс). Технології творчого освітнього процесу розглядались у працях В. Кан-Каліка.

Питання самовиховання та саморозвитку особистості розглянуто в працях В. Андреева, С. Єлканова, Є. Ісаєва, Ю. Орлова, В. Слободчикова. Про мотивацію до творчості, установку на діяльність йдеться в наукових дослідженнях А. Леонт'єва, Д. Узнадзе та інших. Проблему використання ділових ігор та ігрових технологій у системі освітньої діяльності досліджували такі вчені: Г. Вілсон, Д. Коен, М. Мольц, С. Неверкович, Т. Хлебнікова.

Метою статті є опис результатів дослідження проблеми творчого саморозвитку та самореалізації як процесу формування особистості майбутнього вихователя.

Виклад основного матеріалу. Нами визначено психолого-педагогічні умови формування творчого саморозвитку особистості:

- сприяння розвитку рефлексії, аналізу та планування як складників здібностей до самовдосконалення;

- формування позитивних мотивів до засвоєння нової інформації (впевненість у необхідності опанування фаховими знаннями; особиста зацікавленість);

- реалізація принципу партнерської взаємодії в системі (викладач–студент);

- психологічна підтримка майбутніх вихователів, попередження в них негативних проявів психологічного захисту (заперечення, раціоналізація), тобто механізму ефекту «діалогічної сутності психіки»;

- виконання творчих розвиваючих та освітніх завдань як неперервний і керований процес;

- перехід від керованої творчої діяльності до самокерованої як основа творчого саморозвитку та професійної самоідентифікації студентів педагогічних закладів вищої освіти;

- поступове зростання рівня складності творчих фахових завдань із метою вдосконалення культури творчої діяльності майбутніх вихователів.

Нами розроблено такі критерії саморозвитку студента педагогічного закладу вищої освіти як творчої особистості:

- стійка сформованість позитивного ціннісно-мотиваційного ставлення особистості до педагогічної діяльності;

- переорієнтування мотиву творчої діяльності із зовнішньої сфери у внутрішній механізм інтелектуальної саморегуляції (формування стереотипу позитивного мислення);

- опанування навичок застосування у власній діяльності комплексу засобів творчого саморозвитку;

- сформованість інтелектуальної рефлексії як основного механізму подолання внутрішнього особистісного конфлікту;

- ініціювання позитивних явищ феномена «психологічний захист» (інтелектуально-духовної ідентифікації) як особистісного механізму подолання психологічних бар'єрів, що заважають творчій діяльності (нечіткі особистісні цілі професійної діяльності, невміння керувати собою, зупинений саморозвиток);

- оволодіння методами творчого підходу до здійснення професійної діяльності.

З метою практичної реалізації цілей дослідження нами було поставлено такі задачі формулюючого експерименту:

- забезпечення ґрунтового аналізу проблеми дослідження на основі проведення діагностики;

- вивчення реальних можливостей творчого саморозвитку студентів шляхом діагностування; розробка на основі отриманих результатів програми саморозвитку майбутнього вихователя як творчої особистості;

- встановлення довірчих, партнерських стосунків між викладачем та студентами у процесі спілкування;

- регулювання процесів формування навичок самопізнання, саморозвитку та самовдосконалення в майбутніх вихователів; розробка засобів, створення умов, що дають змогу прискорювати ці процеси;

- здійснення аналізу результатів проведеної експериментальної діяльності.

З метою реалізації висунутих завдань нами було створено програму, спрямовану на підтримку творчого саморозвитку та самореалізації студентів педагогічних закладів вищої освіти, що включає розробку індивідуальних програм особистісного самовдосконалення майбутніх педагогів, відстеження та регулювання процесів опанування студентами навичок самопізнання та саморозвитку в процесі освітньої діяльності, оновлення підходів до проведення лекційних та семінарських занять, закріплення майбутніми вихователями отриманих знань у процесі тренінгів, участі в ділових іграх, ігровому моделюванні, зміну принципів взаємодії викладача та студентів у процесі освітньої діяльності.

Система роботи згідно з програмою здійснювалась у трьох основних напрямках:

- *формування когнітивної сфери майбутніх вихователів*

Провідною метою цього етапу стало створення викладачами умов для досягнення студентами високого рівня сформованості, організованості і цілеспрямованості пізнавальних процесів, і як наслідок – високого рівня активного мислення.

У процесі навчальної діяльності студенти поступово оволоділи моделлю продуктивного пізнання, що стало підґрунтям їх саморозвитку, ефективного засвоєння фахових знань, самоосвіти, подальшого творчого самовдосконалення.

Цьому сприяло використання проблемних ситуацій та критичних випадків, які студенти аналізували під час нетрадиційно побудованих лекцій

та семінарських занять, тренінгів, диспутів та обговорень, що проводились як ділові ігри. Це дало змогу сформуванню в майбутніх вихователів власний підхід до оцінки освітнього середовища закладу вищої освіти, окремих педагогічних явищ тощо.

На основі набутої студентами здатності до самоорганізації та саморегуляції в них стала поступово розвиватись самоадаптивність як фактор професійної творчої самореалізації в майбутньому;

– *розвиток потреби до самопізнання та самоствердження в обраній професії*

Провідною метою діяльності викладачів на цьому етапі стала оптимізація темпу засвоєння окремими студентами фахових знань, вмінь та навичок.

Реалізація поставленого завдання стала можливою за умови застосування викладачами можливостей мотивування майбутніх вихователів шляхом оцінювання їх діяльності, створення відповідної атмосфери дружньої підтримки, використання педагогічної технології «Створення ситуації успіху» (за А. Белкіним);

– *виявлення власної активності в неперервному процесі творчого саморозвитку, самовдосконалення. Ступінь вияву активності визначає не лише рівень здатності майбутнього педагога до самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення, але й рівень його автономності.*

Метою цього етапу стає формування в студентів педагогічних закладів вищої освіти здатності до високого рівня автономності. Саме цей показник визначає якість опанування майбутніми фахівцями освітньої сфери професійними знаннями, навичками та вміннями, їх змогу працювати творчо.

Високий рівень автономності студентів досягається завдяки власній програмі самореалізації, правильно вибраному ще під час навчання в закладі вищої освіти стилю педагогічної діяльності, високому рівню адаптивності та стійкої спрямованості до творчої діяльності.

На кожному етапі дослідження здійснювалась діагностика (моніторинг та автотестування), що дало змогу відстежувати результативність розробленої програми.

Експеримент проводився з 2018 по 2020 рр. на базі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, в експериментальній групі брали участь 25 студентів, у контрольній групі – 25 студентів.

Метою експерименту є розробка єдиної системи освітньої діяльності, її можливостей у створенні творчого освітнього простору та теоретичне

обґрунтування пріоритетів цієї моделі в підвищенні якості освітніх послуг щодо підготовки фахівців галузі дошкільної освіти, спрямованих на творчий саморозвиток.

На першому курсі пріоритетними були завдання, спрямовані на виявлення та подальший розвиток у студентів-початківців педагогічних здібностей, формування професійно значущих якостей, надання допомоги в «пізнанні себе», збагачення їхнього внутрішнього світу ціннісними фаховими та особистісними установками, розвиток когнітивної сфери як основи подальшого саморозвитку. Надалі система роботи сприяла створенню найбільш дієвих умов для творчого саморозвитку, самоадаптації майбутніх вихователів до професії.

Програма дослідницької роботи включала такі компоненти:

1) обґрунтування питання вибору проблеми (протиріччя між переважанням традиційних підходів до професійної підготовки майбутніх вихователів та необхідністю інноваційного розвитку закладів освіти, переходом до гуманістичної, людиноцентричної моделі освітньої діяльності, що зумовлена сучасними вимогами щодо підвищення продуктивності та конкурентоспроможності фахівців освітньої галузі в умовах ринкової економіки);

2) мета програми (підвищення ефективності діяльності щодо створення умов для постійного творчого саморозвитку та творчої самоадаптації студентів, створення системи розвитку майбутніх вихователів як творчої особистості);

3) об'єкт дослідження: діяльність щодо оптимізації умов для постійного творчого саморозвитку та творчої самоадаптації студентів педагогічних закладів вищої освіти;

4) предмет експерименту: механізм створення єдиної системи (моделі) освітньої діяльності, цілісність якої забезпечуються творчою діяльністю;

5) завдання:

– вивчення проблеми стимулювання розвитку та фахового становлення студента як творчої особистості;

– створення єдиної системи підходів до оновлення традиційних форм роботи зі студентами (лекція, семінар, практикум, тренінг тощо) із метою формування навичок опанування основами ведення дискусії, здатності до співпраці в парах, розвитку поваги до думок інших, емпатії, терпимості);

– розробка та обґрунтування науково-методичного комплексу системи діагностики (моніторинг та автотестування) здатності до творчості;

Таблиця 1

Показники сформованості когнітивної сфери студентів

Показники	Неприпустимий рівень		Критичний рівень		Достатній рівень		Оптимальний рівень	
	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент
Контрольна група	13%	8%	16%	16%	42%	46%	29%	30%
Експериментальна група	13%	9%	17%	13%	39%	43%	31%	35%

Таблиця 2

Показники сформованості рівня потреби до самопізнання та самоствердження у вибраній студентами професії

Показники	Неприпустимий рівень		Критичний рівень		Достатній рівень		Оптимальний рівень	
	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент
Контрольна група	8%	4%	21%	16%	38%	42%	33%	38%
Експериментальна група	9%	4%	26%	17%	39%	47%	26%	32%

Таблиця 3

Показники виявлення власної активності у процесі творчого саморозвитку, самовдосконалення студентів

Показники	Неприпустимий рівень		Критичний рівень		Достатній рівень		Оптимальний рівень	
	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент
Контрольна група	4%	4%	16%	8%	46%	50%	34%	38%
Експериментальна група	9%	4%	22%	17%	48%	52%	21%	27%

– відкритість: партнерський характер взаємодії між студентами та викладачами;

– індивідуалізація процесу творчого саморозвитку кожного зі студентів на основі врахування їх особистісних характеристик;

б) гіпотеза експерименту: підвищення якості та ефективності системи підготовки творчого, здатного до постійного саморозвитку педагога можливе, якщо:

– створити єдину систему психолого-педагогічної підтримки студентів педагогічних закладів вищої освіти на всіх рівнях;

– впроваджувати нові підходи до організації навчання майбутніх вихователів (нетрадиційні

за структурою та способом організації лекційні та семінарські заняття; ділові ігри та ігрове конструювання, використання можливостей пізнавальних та фахових екскурсій тощо).

У процесі констатуючого етапу педагогічного експерименту нами було виявлено такі показники:

Висновки. На основі отриманих даних можна зробити висновок, що лише цілеспрямоване та систематичне використання оновлених форм, умов та засобів формування творчого особистісного саморозвитку студентів може сприяти досягненню високого рівня результативності цієї роботи. Викладачам треба дотримуватись нової етики педагогічного спілкування зі студентами,

що заснована на «суб'єкт-суб'єктній сутності освітньої діяльності», надавати майбутнім вихователям дієву допомогу в розробці власної програми саморозвитку та самореалізації на основі врахування їх індивідуальних особливостей.

Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблеми. З метою подальшого удосконалення роботи з цього питання необхідно поглиблено вивчити проблему здійснення психологічної підтримки майбутніх вихователів заради запобігання формуванню в них кола обмежень (нереалізованих

особистісних та професійних здібностей), що в майбутній професійній діяльності заважатимуть випускникам педагогічних закладів вищої освіти реалізуватись у професії, відбутись як фахівець високого рівня. Лише за умови створення викладачем позитивного психологічного клімату в групі студентів, постійної педагогічної підтримки кожного з них, визнання їх старанності в оволодінні основами професії можливе поступове формування майбутнього педагога як творчої особистості, яка вмотивована на постійний саморозвиток, самовдосконалення та самоосвіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діагностика успішності учителя / упоряд. Т. В. Морозова. Харків : Веста : Ранок, 2007. 160 с.
2. Дошкільна освіта : словник-довідник : понад 1000 термінів, понять та назв / упоряд. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2010. С. 5–7.
3. Пономарьова Г. Ф., Шапаренко Х. А., Пехарева С. В. Акмеологічне проектування процесу формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу : навч. посібник. Харків : Ранок, 2012. 196 с.
4. Попова О. В., Пономарьова Г. Ф., Петриченко Л. О. Основи педагогічної інноватики : навч. посібник. Харків, 2009. 192 с.
5. Приходько В. М. Парадигми моніторингу якості освіти і педагогічного процесу (у запитаннях та відповідях). Харків : Вид. група «Основа», 2010. 192 с.
6. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.
7. Харківська А. А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу. Харків, 2011. 364 с.

REFERENCES

1. Diahnostyka uspishnosti uchytelia [Diagnosis of teacher's success] / uporiad. T. V. Morozova. Kharkiv : Vesta : Ranok, 2007. 160 p. [in Ukrainian].
2. Doshkilna osvita: slovnyk-dovidnyk : ponad 1000 terminiv, poniat ta nazv [Preschool education: dictionary-reference: more than 1000 terms, concepts and names] / uporiad. K. L. Krutii, O. O. Funtikova. Zaporozhia : LLC «LIPS» LTD, 2010. P. 5–7. [in Ukrainian].
3. Ponomarova H. F., Shaparenko Kh. A., Piekharieva S. V. Akmeolohichne proektuvannia protsesu formuvannia profesiinoi kompetentnosti vykhovatelja doshkilnoho navchalnoho zakladu : navch. posibnyk [Acmeological design of the process of formation of professional competence of the educator of a preschool educational institution] : textbook. Kharkiv: Ranok, 2012. 196 p. [in Ukrainian].
4. Popova O. V., Ponomarova H. F., Petrychenko L. O. Osnovy pedahohichnoi innovatyky : navch. posibnyk [Fundamentals of pedagogical innovation : textbook]. Kharkiv : 2009. 192 p. [in Ukrainian].
5. Prykhodko V. M. Paradyhmy monitorynhu yakosti osvity i pedahohichnoho protsesu (u zapytanniakh ta vidpovidiakh) [Paradigms of monitoring the quality of education and pedagogical process (in questions and answers)]. Kharkiv: Ed. Group "Osнова", 2010. P. 192. [in Ukrainian].
6. Psykholohichniy tлумachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv [Psychological explanatory dictionary of the most modern terms]. Kharkiv: Prapor, 2009. 672 p. [in Ukrainian].
7. Kharkivska A. A. Teoretychni ta metodychni zasady upravlinnia innovatsiinym rozvytkom vyshchoho navchalnoho pedahohichnoho zakladu [Theoretical and methodological principles of management of innovative development of higher pedagogical institution]. Kharkiv, 2011. 364 p. [in Ukrainian].